

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

معاونت پژوهش

اهداء

این اثر ناچیز را به ساحت قدسی عصاره خلقت، پیامبر رحمت، حضرت ختمی مرتبت محمد مصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و اهل بیت پاک ایشان مخصوصاً پاره تن آن حضرت، کوثر قرآن، حضرت فاطمه زهرا عَلَيْهَا السَّلَام و جانشین بلا فصل آن بزرگوار حضرت امیرالمؤمنین علی عَلَيْهِ السَّلَام - هم او که بهترین حکومت الهی و مردمی را به جهانیان نشان داد - و عدالت گستر جهان حضرت مهدی عَلَيْهِ السَّلَام اهدا می کنم. و همچنین اهدا می کنم به پدر و مادر مهربان و بزرگوارم که عشق دانستن را به من آموختند و با تحمل مرارتها زمینه تحصیلم را فراهم کردند و به همسر فداکار و صبورم که با تحمل سختیها و مشکلات مخصوصاً در ایام تدوین این نوشتار، کمک کارم بوده و در گرفتاریهای زندگی، یاریام کرده است.

اسلام و دموکراسی لیبرال

محمد حنیف ظاہری

طاهری، محمد حنیف
اسلام و دموکراسی لیبرال / محمد حنیف طاهری؛ [برای] مرکز جهانی علوم
اسلامی، معاونت پژوهش. -- قم: مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۷.
۲۵۱ ص. -- (مرکز جهانی علوم اسلامی، معاونت پژوهش: ۱۱۶)
ISBN: 978-964-195-007-3 ریال ۲۳۰۰۰
فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه: ص. [۲۴۵] - ۲۵۱؛ همچنین به صورت زیرنویس.
۱. اسلام و دموکراسی. ۲. اسلام و دنیوی گرای. ۳. اسلام و سیاست. ۴. اسلام و
دولت. ۵. مردم (حقوق اساسی) - جنبه‌های مذهبی - اسلام. الف. مرکز جهانی علوم
اسلامی. معاونت پژوهش. ب. عنوان.
۵ الف ۲ ط / ۱۴ / ۲۳۰ BP
۲۹۷ / ۴۸۳۲

اسلام و دموکراسی لیبرال

مؤلف: محمد حنیف طاهری

چاپ اول: ۱۳۸۷

ناشر: انتشارات مرکز جهانی علوم اسلامی

صفحه آرای: سید مصطفی جعفری رحمت‌آبادی

چاپ: توحید ● قیمت: ۲۳۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۲۰۰۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مرکز پخش:

قم، خیابان بهار، جنب هتل الزهرا(س)، فروشگاه انتشارات مرکز جهانی علوم اسلامی

تلفکس: ۰۲۵۱۷۷۴۹۸۷۵

www.eshraaq.com

E-mail: public-relations@Qomicis.com

سخن ناشر

زندگی اجتماعی انسان، عرصه‌های عمومی را به وجود می‌آورد و فرصتهای انحصاری را فراهم می‌سازد که دستیابی به آنها مستلزم رقابت و پیشدستی است. دستیابی به قدرت و اداره عرصه‌های عمومی جامعه، علاوه بر برخورداری از امکان عملی، نیازمند مشروعیتی است که بتواند محرومان از این فرصت را در پذیرش و تمکین در برابر قدرت، خرسند سازد. از این رو علاوه بر رقابت دائمی در عرصه عمل و دغدغه کسب فرصتهای بهتر، در عرصه نظر نیز گفتگوهای بسیاری در پاسخ به دغدغه مشروعیت، شکل گرفته است.

مشروعیت هر ساختار سیاسی، متکی بر اصول پذیرفته شده‌ای است که چهره انسان و جایگاه او را در جهان پیش رویش، ترسیم می‌کنند. بنابراین هر الگویی از نظام سیاسی، بر انسان‌شناسی و جهان‌بینی خاص خود مبتنی است. از آنجا که پیام اساسی دین اسلام معرفی انسان و توسعه دید او در زندگی این جهانی است، از یک مسلمان و از یک جامعه اسلامی نمی‌توان انتظار داشت که به سادگی پذیرای الگوهای

۶ اسلام و دموکراسی لیبرال

تحمیلی در عرصه نظام سیاسی باشند. البته این سختگیری لزوماً به معنای نادیده انگاشتن تجارب ارزنده انسان در زندگی اجتماعی اش نیست. پایبندی جامعه به اصول و باورهای اسلامی و بهره‌مندی همزمان از مهارت‌ها و تجارب ارزشمند انسانی، تنها با تکیه بر منابع اصیل دین، اجتهاد عالمانه و درک عمیق از دین و تمدن، ممکن خواهد شد.

کتاب حاضر، با نام «اسلام و دموکراسی لیبرال» نوشته آقای محمد حنیف ظاهری از دانش‌آموختگان مرکز جهانی علوم اسلامی است. تلاش نویسنده، روشن ساختن ابعاد مسأله دموکراسی لیبرال و سازگاری یا ناسازگاری آن با اصول باورهای اسلامی است.

معاونت پژوهش مرکز جهانی علوم اسلامی، از نویسنده محترم، اساتید راهنما و مشاور و دیگر مسؤولان و دست‌اندرکاران آماده‌سازی و نشر اثر، تشکر و قدردانی می‌نماید و توفیقات بیشتر را در این راه برایشان آرزومند است.

مرکز جهانی علوم اسلامی

معاونت پژوهش

بهار ۱۳۸۷

فهرست مطالب

.....	سختن ناشر	۵
.....	چکیده	۱۳
.....	پیشگفتار	۱۵
.....	۱. مفاهیم و کلیات	۲۱
.....	مقدمه	۲۱
.....	۱) دموکراسی	۲۲
.....	الف) معنای لغوی دموکراسی	۲۲
.....	ب) معنای اصطلاحی دموکراسی	۲۳
.....	ج) تاریخچه دموکراسی	۳۱
.....	د) انواع دموکراسی	۳۶
.....	۲) لیبرالیسم (آزادی خواهی)	۴۳
.....	۳) لیبرال (آزادی خواه)	۴۷
.....	۴) دموکراسی لیبرال (لیبرال دموکراسی)	۴۸
.....	پیشگامان اندیشه دموکراسی	۵۰
.....	۵) اسلام	۵۱
.....	نتیجه گیری	۵۲
.....	۲. مبانی و اصول دموکراسی لیبرال	۵۵
.....	مقدمه	۵۵

۵۶ مبانی	۱.
۵۶ (الف) اومانیسیم	
۵۶ ۱. مفهوم و تعریف اومانیسیم	
۵۷ ۲. انواع اومانیسیم	
۵۸ ۳. مؤلفه‌های اومانیسیم	
۵۸ عقل‌گرایی و تجربه‌گرایی	
۵۹ آزادی	
۵۹ سکولاریزم	
۶۰ (ب) سکولاریسم	
۶۰ ۱. ریشه‌یابی لغوی و تعریف	
۶۱ ۲. معادل‌های فارسی واژه سکولاریسم	
۶۳ ۳. مسیحیت بستر سکولاریسم	
۶۶ ۴. مبانی سکولاریسم در مسیحیت	
۶۶ مبانی دینی	
۶۸ مبانی تاریخی و اجتماعی	
۶۸ (الف) فساد مالی کلیسا	
۶۸ (ب) فساد اخلاقی	
۶۹ مبانی نظری و معرفتی	
۷۰ (ج) پلورالیسم	
۷۰ ۱. ریشه‌یابی لغوی و تعریف	
۷۱ ۲. سیرتاریخی	
۷۲ ۳. پلورالیسم در عرصه‌های مختلف	
۷۲ ۴. پلورالیسم اجتماعی _ سیاسی	
۷۴ ۵. زمینه‌ها و علل پیدایش پلورالیسم سیاسی	
۷۵ ۶. پلورالیسم معرفتی	
۷۷ ۷. پلورالیسم دینی	
۸۰ (د) فردگرایی یا اندیویدوآلیسم	
۸۰ ۱. تعریف و سابقه فردگرایی	
۸۲ ۲. سیر تاریخی بحث فردگرایی	
۸۵ ۳. عرصه‌های مختلف فردگرایی	
۸۷ ۲. اصول حاکم بر دموکراسی لیبرال	
۸۷ (الف) آزادی	

فهرست مطالب ۹

۸۷	۱. تعریف آزادی
۸۹	۲. وجوه و گونه‌های مختلفی آزادی
۹۳	ب) مشروعیت مردمی
۹۴	۱. مفهوم مشروعیت
۹۵	۲. مشروعیت از دیدگاه فلاسفه سیاسی و جامعه‌شناسان
۹۷	۳. مشروعیت در دموکراسی
۹۹	ج) اصل برابری
۱۰۰	۱. برابری سیاسی
۱۰۰	۲. برابری حقوقی
۱۰۰	۳. برابری اجتماعی
۱۰۱	د) اصل رضایت مردم
۱۰۲	و) اصل مشارکت
۱۰۳	ه) اصل حاکمیت قانون
۱۰۳	ی) اصل حاکمیت مردم (حاکمیت اکثریت)
۱۰۴	ن) اصل شهروندی
۱۰۶	نتایج بحث بخش دوم
۱۰۹	۳. مبانی و اصول اندیشه سیاسی اسلام
۱۰۹	مقدمه
۱۰۹	۱) مبانی
۱۰۹	۱. خدا محوری
۱۱۲	حاکمیت خدا
۱۱۳	ویژگی‌های حاکمیت خدا
۱۱۷	ب) همبستگی دین و سیاست (سیاست دینی)
۱۱۷	۱. مفهوم دین
۱۱۹	۲. مفهوم سیاست
۱۲۲	۳. همبستگی دین و سیاست در اسلام
۱۲۳	۴. ارزیابی اندیشه تفکیک دین و دولت در میان مسلمانان
۱۲۵	۵. عوامل و زمینه‌های اندیشه تفکیک
۱۲۵	استبداد داخلی
۱۲۵	استعمار خارجی
۱۲۶	جریان روشنفکری

۱۲۷.....	ج) معرفت‌شناسی
۱۲۸.....	دیدگاه‌های شناختی
۱۳۰.....	ابزارهای معرفت و شناخت
۱۳۱.....	۱. حس (تجربه)
۱۳۳.....	۲. عقل
۱۳۵.....	۳. شهود و مکاشفه
۱۳۵.....	۴. وحی و الهام
۱۳۸.....	۵. تجربه دینی و مرجعیت
۱۳۹.....	د) انسان‌شناسی
۱۴۱.....	۱. تعریف انسان‌شناسی
۱۴۲.....	۲. وجوه اهمیت انسان‌شناسی
۱۴۳.....	۳. انواع انسان‌شناسی
۱۴۴.....	۴. ویژگی‌های انسان‌شناسی دینی
۱۴۴.....	جامعیت انسان‌شناسی دینی
۱۴۴.....	اتقان و خطاناپذیری
۱۴۴.....	توجه به مبدأ و معاد
۱۴۵.....	۲) اصول
۱۴۵.....	الف) عدالت محوری
۱۵۰.....	ب) مشروعیت الهی
۱۵۱.....	مشروعیت در اسلام
۱۵۳.....	لزوم تفکیک مشروعیت و مقبولیت
۱۵۵.....	ج) آزادی
۱۵۷.....	د) مشارکت مردمی
۱۵۹.....	مشارکت سیاسی
۱۶۰.....	۲. خاستگاه سیاسی مشارکت
۱۶۱.....	۳. محورهای مشارکت سیاسی مردم در حکومت اسلامی
۱۶۲.....	نتیجه
۱۶۵.....	۴. ارزیابی دموکراسی لیبرال از منظر اندیشه اسلامی
۱۶۵.....	مقدمه
۱۶۵.....	۱) مبانی دموکراسی لیبرال از منظر اندیشه اسلامی
۱۶۵.....	الف) ارزیابی نظریه اومانيسم

فهرست مطالب ۱۱

۱. تفریط در نظریه اومانیسیم..... ۱۶۶
۲. افراط در نظریه اومانیسیم..... ۱۶۷
۳. نبود دلالتی عقلی و نقلی جهت توجیه اومانیسیم..... ۱۶۸
۴. افراط در عقل‌گرایی و حس‌گرایی..... ۱۷۰
۵. آزادی لجام گسیخته اومانیسیم..... ۱۷۲
۶. خودبنیادی انسان..... ۱۷۴
۷. ناسازگاری تکریم و تجلیل انسان با بزرگداشت و تکریم خداوند..... ۱۷۵
۸. اصالت انسان و عدم ارتباط آن با مبدأ و آفریننده..... ۱۷۶
- ب) ارزیابی سکولاریسم..... ۱۷۹
 ۱. تحریف همه جانبه آیین مسیحیت..... ۱۸۰
 ۲. تعارض بین دنیا و آخرت..... ۱۸۱
 ۳. عملکرد ارباب کلیسا..... ۱۸۲
 ۴. تفاوت دیدگاه مسیحیت و اسلام در مورد انسان، عقل و دنیا..... ۱۸۲
 ۵. اسلام دین فرد و اجتماع..... ۱۸۷
 ۶. پیوند دین و زندگی اجتماعی در نگاه دینی..... ۱۸۸
 ۷. علم‌پرستی..... ۱۸۹
 ۸. عقل‌محوری و عقل‌بسندگی..... ۱۹۱
- ج) نقد و بررسی پلورالیسم..... ۱۹۲
 - گفتار استاد مصباح یزدی در مورد پلورالیسم..... ۱۹۳
 - ارزیابی و نقد پلورالیسم دینی..... ۱۹۵
- د) نقد و بررسی فردگرایی..... ۱۹۷
 ۱. فردپرستی افراطی..... ۱۹۷
 ۲. تأکید بر بعد نفسانی و نادیده‌گرفتن بعد روحانی انسان..... ۱۹۹
 ۳. انحطاط اخلاقی..... ۲۰۰
 ۴. نقش فرد در اسلام..... ۲۰۱
- ۲) اصول دموکراسی لیبرال از منظر اندیشه اسلامی..... ۲۰۴
 - الف) آزادی..... ۲۰۴
 ۱. آزادی عقیده، اندیشه و تفکر در اسلام..... ۲۰۵
 ۲. تفاوت دیدگاه اسلام و لیبرالیسم در ملاک محدودیت آزادی..... ۲۰۶
 ۳. آزادی سیاسی در نگاه لیبرالیستی و اسلام..... ۲۰۸
 ۴. آزادی فردی لیبرالیستی..... ۲۱۲
 - ب) مشروعیت مردمی..... ۲۱۳

۱. مشروعیت لیبرال دموکراسی فاقد مبنای نظری و ایدئولوژیک..... ۲۱۶
۲. عدالت و تقوا شرط اساسی و مکمل مشروعیت در اسلام..... ۲۱۷
۳. اسلام و مردم سالاری واقعی..... ۲۱۹
- ج) مشارکت مردمی..... ۲۲۲
- محوه‌های مشارکت سیاسی در اسلام..... ۲۲۴
۱. اراده جمعی..... ۲۲۴
۲. امر به معروف و نهی از منکر..... ۲۲۵
۳. نصیحت رهبران جامعه..... ۲۲۶
- د) برابری..... ۲۲۹
- ناسازگاری برابری با سرمایه‌داری (کاپیتالیسم)..... ۲۳۱
- اختلاف دموکراسی و نظام سرمایه‌داری درباره توزیع قدرت..... ۲۳۶
- خلاصه و نتیجه‌گیری..... ۲۳۷
۵. ملاحظات نهایی..... ۲۳۹
- ۱) نتیجه‌گیری..... ۲۳۹
- ۲) مطالعه علمی و عمیق موضوع و احساس مسؤلیت..... ۲۴۶
- فهرست منابع..... ۲۴۹
- منابع فارسی..... ۲۴۹
- منابع عربی..... ۲۵۵

چکیده

بدون تردید شناخت دقیق یک مکتب و یا فلسفه‌ای سیاسی، مشروط به آشنایی با مبانی و اصول فکری آن می‌باشد؛ هم‌چنان‌که نقد و ارزیابی یک مکتب و اندیشه، بدون شناخت عمیق از مبانی و شاخصه‌های آن مقدور نیست. رساله حاضر که در صدد بررسی اصول و زیرساخت‌های لیبرال دموکراسی از منظر اسلام است، رسالت اصلی‌اش این است که اصول و مؤلفه‌های دموکراسی لیبرال را از دریچه اندیشه سیاسی اسلام تحلیل و بررسی کند.

در این ارزیابی آنچه که باعث اختلاف اساسی مبانی فکری اندیشه اسلامی با اندیشه لیبرالیسم شده است اوّل مسئله خدا محوری در اسلام و انسان محوری در لیبرال دموکراسی است؛ یعنی نظام سیاسی اسلام در تمام مسائل خدا محور است و اراده و خواست بشر را در طول اراده خداوند می‌داند، اما لیبرالیسم و دموکراسی مبتنی بر آن در تمام مسائل انسان محور است و بالتبع همراه با سکولاریسم و کثرت‌گرایی است. برخلاف اندیشه دینی که حکومت دینی و الهی را در پی دارد و این دو تفکر با هم سازگاری ندارند.

اندیشه لیبرال دموکراسی، فردگرا و مدعی آزادی مطلق و سرمایه‌محور است. به نظر می‌رسد برابری واقعی و آزادی حقیقی در این نظام جایی ندارد.

دوم، مسئله مشروعیت است. دموکراسی لیبرال، مشروعیت حکومت را بر پایه خواست مردم و قرارداد و توافق عده‌ای از آنان (اکثریت) می‌داند. در حالی که در اندیشه سیاسی اسلام، مشروعیت یک امر الهی است که باید از طرف خداوند اعطا شود؛ اما مقبولیت و پذیرش حکومت از ناحیه مردم است و مردم زمینه‌ساز تحقق آن هستند، ضمن آنکه برابری، آزادی، مشارکت واقعی مردمی و حقوق شهروندی در اندیشه اسلامی یافت می‌شود. بدین لحاظ ناسازگاری اسلام با لیبرال دموکراسی به خاطر مبانی لیبرالیسم است که در دموکراسی نهادینه شده است. نوشتار حاضر می‌کوشد مبانی و شاخصه‌های دموکراسی لیبرال را از منظر اندیشه سیاسی اسلام و با تکیه بر آموزه‌های دینی و وحیانی و استدلال‌های عقلانی مورد بررسی قرار بدهد.

پیشگفتار

انسان طبیعتاً، موجودی اجتماعی است که نیازمند به نظام و حکومت می‌باشد. بحث حکومت و نظام سیاسی سابقه‌ای دیرینه دارد و از همان آغاز خلقت بشر اگرچه به شکل بسیط و ابتدایی‌اش، مطرح بوده است. به‌مرور زمان جوامع هرچه پیشرفته‌تر و مدرن‌تر شده است، سیستم حکومتی آنان نیز توسعه بیشتری یافته است.

در نظام سیاسی، دموکراسی لیبرال، موضوع از آن رو اهمیت دارد که این نظام امروزه از مقبولیت چشم‌گیری برخوردار شده است؛ به گونه‌ای که هر جامعه‌ای با هر فکر و مشربی، امروزه خود را جامعه‌ای دموکراتیک می‌خواند و نظام دموکراسی را به خاطر داشتن کمترین عیب نظام مورد علاقه خویش اعلام می‌کند. از سوی دیگر مسئله مهم این است که نظر اسلام در این باره چیست؟ آیا اسلام این روش و مدل را می‌پذیرد؟ یا نظامی مخصوص به خود دارد.

با توجه به اینکه لیبرال دموکراسی، مدعی نظامی پیشرفته و مدرن است و ادعا دارد که با شکست دادن رقبای فاشیستی و کمونیستی خود،

نقطه پایان تکامل ایدئولوژیک بشریت و آخرین شکل حکومت بشری است، کوس پایان تاریخ را سر داده است.^۱ براین اساس، اهمیت ارزیابی این اندیشه از منظر تفکر سیاسی اسلام مضاعف می‌شود. به ویژه زمانی که سخن از رویارویی و برخورد دو تمدن اسلام و غرب به میان می‌آید. در راستای این موضوع به نظر می‌رسد اندیشه سیاسی اسلام در قالب دموکراسی اسلامی (مردم سالاری دینی) که توسط نظریه پردازان مسلمان ارائه و وارد ادبیات سیاسی جهان شده است، می‌تواند نظریه لیبرال دموکراسی و پایان تاریخ را به چالش بکشد و در جایگاه نظام برتر و یا حداقل به عنوان نظام رقیب، وارد صحنه بین‌المللی شود. با توجه به این نکته به طرح مسئله و سؤال اصلی موضوع مورد بحث می‌پردازیم.

دموکراسی که در ترجمه فارسی از آن به «مردم سالاری» تعبیر می‌شود، دارای ریشه‌ای یونانی است که مرکب از دو کلمه «دموس» یعنی، مردم و «کراتوس» یعنی، حاکمیت، می‌باشد. این واژه سیاسی هرگز معنای مورد توافقی به خود ندیده است، ولی در تمام تعریف‌های ارائه

۱. فرجام‌تاریخ و واپسین انسان، مجله سیاست‌خارجی شماره ۲ و ۳، ص ۱۰؛ و ر.ک: نظریه برخورد تمدن‌ها، ص ۱۶؛ فوکو یاما، صاحب‌نظر به معروف «پایان تاریخ» معتقد است: در طول چند سال گذشته همگام با پیروزی لیبرال دموکراسی بر رقبای ایدئولوژیک خود نظیر سلطنت موروثی، فاشیسم و جدیدتر از همه کمونیسم، در سراسر جهان اتفاق نظر مهمی درباره مشروعیت لیبرال دموکراسی به عنوان تنها نظام حکومتی موفق به جود آمده است. اما افزون بر آن، لیبرال دموکراسی ممکن است «نقطه پایان تکامل ایدئولوژیک بشریت» و «آخرین شکل حکومت بشری» باشد و در این مقام «پایان تاریخ» را تشکیل دهد. در واقع، شکست کمونیسم دلیل پیروزی ارزش‌های لیبرال غربی و پایان درگیری‌های ایدئولوژیکی است»

شده یک ویژگی مشترک احساس می‌شود و آن «اصل پذیرش نقش مردم در حکومت است».

واژه «لیبرال» در دموکراسی لیبرال، اشاره به مکتبی دارد که دارای عناصر چندی چون اومانیسیم، سکولاریسم، پلورالیسم، اندیویدوآلیسم (فردگرایی)، سیانتیسم (علم‌گرایی)، راسیونالیسم (عقل‌گرایی) و کاپیتالیسیم (سرمایه داری) است.

بنابراین، دموکراسی لیبرال عبارت است از نظام سیاسی که در آن مردم و به عبارتی بهتر نمایندگان آنان، زمام حکومت را در دست دارند و عناصر فکری ذکر شده، در آن نظام نهادینه شده است. مراد از اسلام در این بحث، دین اسلام بانگ‌رَش شیعی است؛ یعنی بررسی لیبرال دموکراسی از منظر اندیشه شیعی (امامیه) که _ البته به نظرات و دیدگاه‌های _ برخی از اندیشمندان اهل سنت نیز اشاره شده است.

نوشتار حاضر در پی بررسی رابطه اسلام و دموکراسی لیبرال است؛ لذا سؤال اصلی ما در این پژوهش این است:

آیا اسلام؛ دموکراسی لیبرال را می‌پذیرد یا خیر؟

تحقیق پیش رو در جهت پاسخ به این پرسش است. در این راستا هر چند موضوع مورد بحث تا حدودی از سوی برخی از نویسندگان و محققان اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است، اما هنوز جای بحث و تأمل و تعمق فراوان دارد.

بر این اساس، نوشتار حاضر در چهار بخش تنظیم شده است که به ترتیب، دورنمایی از مباحث آن در ذیل ارائه می‌شود.

بخش اول: مفاهیم و کلیات. در این بخش مفهوم دموکراسی، تعاریف مختلف آن، انواع و مدل‌های گوناگون دموکراسی و مفاهیم مرتبط مورد بحث قرار گرفته است.

بخش دوم: مبانی و اصول دموکراسی لیبرال. دارای دوفصل است؛ فصل اول به موضوعاتی چون اومانیسیم، سکولاریسم، پلورالیسم، و فردگرایی پرداخته شده است و در فصل دوم مباحثی چون آزادی، مشروعیت مردمی، مشارکت مردمی و برابری مطرح شده است.

بخش سوم: مبانی و اصول اندیشه سیاسی اسلام. فصل نخست آن به مباحثی چون خدا محوری، عینیت دیانت و سیاست، معرفت‌شناسی و انسان‌شناسی می‌پردازد و در فصل دوم مسائلی مانند آزادی در اسلام، مشروعیت الهی، مشارکت مردمی و اصل برابری در اسلام مطرح شده است.

بخش چهارم: ارزیابی دموکراسی لیبرال از منظر اندیشه اسلامی. در فصل اول این بخش، چهار اصل اومانیسیم، سکولاریسم، پلورالیسم و فردگرایی ارزیابی و نقد شده است و در فصل دوم چهار اصل آزادی لیبرالیستی، مشروعیت مردمی، مشارکت مردمی و اصل برابری در اندیشه لیبرالیسم مورد بررسی قرار گرفته است. در پایان عصاره نتیجه‌گیری کل تحقیق ارائه شده است.

در پایان، بر خود لازم می‌دانم که از مسئولین محترم مرکز جهانی علوم اسلامی، به‌خصوص از مدیر فرهیخته و اندیشمند آن، حضرت حجت الاسلام والمسلمین جناب استاد اعرافی و سایر دست‌اندرکاران محترم مرکز که زمینه تحصیل، تحقیق، پژوهش و چاپ آثار دانش پژوهان و پژوهشگران دینی را فراهم می‌سازند، سپاس و قدردانی داشته باشم.

همچنین از همکاری و مساعدت اساتید بزرگوار و ارجمند، آقایان: دکتر محمد جواد نوروزی و دکتر سید عبدالقیوم سجادی که با

پیشگفتار ۱۹

راهنمایی‌ها و ارشاداتشان، این اثر به پایان رسید و نیز از جناب آقای دکتر وحید بی‌ش که این اثر را مورد مطالعه قرار داده و نکات سودمندی را یاد آور شدند، نهایت تشکر و سپاس را داشته باشم.

در خاتمه، اگر نقص و عیبی در این نوشتار وجود دارد، به دلیل بضاعت اندک علمی که مربوط به نگارنده است، می‌باشد. از خوانندگان ارجمند و فرهیخته، تقاضا می‌شود نکات انتقادی و سودمند خویش را، از نگارنده دریغ نوزند تا مورد استفاده قرار گیرد ان شاء الله.

وآخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین.

محمد حنیف طاهری

۱۳۸۵ / ۱۲ / ۲۲